

“מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

מצוות הפקרת היבול והשדה

יחידה מספר 11

ביחידות הקודמות עסקנו בזכות בעל הקרקע וזכותם של אחרים ליהנות מיבול השמיטה, ומהם השימושים הנכונים ביבול זה. ביחידה זו נעסוק בחובת בעל הקרקע להפקיר את השדה ואת היבול.

הפקרת השדה

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דכספא פרשה כ

“והשביעית תשמטנה ונטשתה” מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים? הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים! תלמוד לומר “והשביעית תשמטנה – ונטשתה”, מגיד, שפורץ בה פרצות, אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם מהריבוי בפסוק, המדרש מסיק שאין די בחלוקת היבול באופן שוויוני, אלא יש לאפשר גישה לציבור לקרקע עצמה. בסוף המדרש נאמר שחז”ל הגבילו את החובה הזאת, מפני תיקון העולם. לכאורה יש כאן שני רבדי חיוב. עסקנו ברובד הראשון: הזכות השווה שיש לאנשים שונים ביבול. מהמדרש אנו למדים שישנה חובה לאפשר גישה לפירות, כפי שמפרט הרמב”ם:

ספר המצוות לרמב”ם מצות עשה קלד

והמצוה הקל”ד היא שצונו להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנת השמיטה והפקיר צמחי אדמתינו כלם לכל אדם. והוא אמרו ית’ (משפטי כג) והשביעית תשמטנה ונטשתה וכו’. ולשון מכילתא [דרשב”י] והלא הכרם והזית בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה כרם מיוחד שהוא בעשה עוברים עליו בלא תעשה כך כל שהוא בעשה עוברים עליו בלא תעשה. וענין זה המאמר מה שאספר. וזה שאמרו והשביעית תשמטנה ונטשתה כולל הפקיר כל מה שיצמח מן הארץ בשנה השביעית מן הענבים והתאנים והזיתים והאפרסקין והרמונים והחטים והשעורים וזולת זה. הנה הודיע שהשמטת הכל מצות עשה ואחר כך פרט ואמר כן תעשה לכרמך לזיתך וזה הוא בכלל כל מה שיצמח מן הארץ, ואמנם בא זה הצווי בכרם ובזית לבד בעבור שבא בכתוב האזהרה בייחוד מלאסוף תבואת הכרם והוא אמרו (ר”פ בהר ל”ת רכג) ואת ענבי נזיריך לא תבצור, וכמו שהכרם שהפקרו מצות עשה מניעתו מצות ל”ת כן כל מה שיצמח בשנה שביעית שהתבאר שהפקרו בעשה הנה מניעתו בלא תעשה ויהיה דין הזית כדין הכרם בעשה ולא תעשה ודין זה ודין שאר פירות אחד. הנה התבאר מכל מה שקדם שהשמטת גדולי שביעית מצות עשה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת שביעית. והיא אינה חובה מן התורה אלא לפירות ארץ ישראל בלבד:

ברם, הרמב”ן הולך צעד נוסף. הוא אומר שכוונת המדרש היא שהשדה עצמה צריכה להיות נגישה לכולם, ולא רק היבול:

רמב”ן ויקרא פרק כה פסוק ה

מן התורה, שלא יהא אדם שומר שדהו ונועל בפני עניים בשביעית ואפילו רוצה להפקיר אותן בשעת לקיטה, אלא יהא השדה כל השנה מזומן ומופקר לעניים. כך שנו במכילתא: ואכלו אביוני עמך, וכי מפני מה אמרה תורה? לא שיאכלו אותה עניים? הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים! תלמוד לומר והשביעית תשמטנה, ונטשתה, מגיד שהוא פורץ בה פרצות, אלא שגדרו חכמים מפני תקון עולם. והגדר שגדרו חכמים, שלא ירצו פרצות בשדה ובכרם, אבל לא שיהא הוא משמר שדהו ומכניס הפירות לעבור על דברי תורה

מלשון הרמב”ן נשמע שיש להפקיר את השדה במשך השנה כולה, גם לפני זמן הקטיפה! ברם, מסתבר שאף הרמב”ן לא התכוון שהקרקע עצמה מופקרת לכל, שכן מן הגמרא נשמע אחרת:

משנה מסכת נדרים פרק ד משנה ה

המודר הנאה מחבירו ובשביעית אינו יורד לתוך שדהו, אבל אוכל הוא מן הנוטות

אדם הדיר את חברו (אסר עליו בנדר) הנאה מנכסיו. כמובן שאין לו זכות למנוע ממנו מקטיף פירות שביעית, שכן הם מופקרים לכל. האם מותר למודר ההנאה להיכנס לתוך שדהו? מן המשנה משמע שאסור. ברם בגמרא ממתנים את זה:

תלמוד בבלי מסכת נדרים דף מב עמוד ב

מאי שנא דאוכל מן הנוטות? דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי אפקרה! אמר עולא: בעומדין אילנות על הגבולים. ר' שמעון בן אליקים אמר: גזירה שמא ישא בעמידה

בשלב השאלה, לכאורה משמע שהגמרא מניחה שהקרקע עצמה מופקרת (ארעא נמי אפקרה!). ברם, משני הסברי האמוראים עולה מסקנה עדינה יותר:

עולא אומר שאם יש פירות בתוך השדה, שאין אפשרות להגיע אליהם אלא על ידי מעבר דרך החצר, מותר למודר לעבור שם. מדובר בפירות הנגישים מחוץ לחצר, ולכן אין הצדקה לנצל את הקרקע ממנה הוא מודר הנאה בכדי להגיע ליתר הפירות.

רבי שמעון אומר שבכל מקרה אסור למודר להיכנס לחצר, גזירה שמא יהנה מהקרקע מעבר לצורך המינימלי הדרוש להשגת הפירות.

כלומר, לפי שתי השיטות עולה שהיתר הכניסה לשדה הוא רק אם מטרת הכניסה היא לקיחת הפירות (חלקו אם יש גזירה מעבר לכך). כניסה לשדה סתם – אסורה. כך הר"ן מסביר את כל מהלך הסוגיה:

הר"ן מסכת נדרים דף מב עמוד ב

ארעא נמי רחמנא אפקריה - כלומר ללקיטת הפירות, ולמה לא ירד לתוכה ללקוט פירותיה? (בשיטה מקובצת: לצורך אכילה, דאם לא כן איך ילקטו עניים הפירות?)

אמר עולא בעומדין אילנות על הגבולין - אין הכי נמי, דללקוט אילנות שבאמצע השדה מותר לירד לתוכה, אבל ללקוט אילנות שעומדין על הגבולין לא, דרחמנא לא אפקרה לארעא אלא ללקוט פירותיה, הלכך, כיוון שאילנות הללו יכול ללקט אותם, לא ירד

ר"ש בן אליקים אומר גזרה שמא ישא בעמידה – ומשום הכי אפילו ללקט אילנות שבאמצע השדה לא ירד לתוכה, דנהי דמדינא שרי, דארעא רחמנא אפקרה, משום גזרה אסור

כלומר, זכות המעבר בשדה מבוססת על ההכרח להגיע לפירות. אם אין הכרח להגיע לפירות דרך השדה, אין כל הצדקה למעבר בשדה.

ברם, הרא"ש מתלבט בזה:

פירוש הרא"ש מסכת נדרים דף מב עמוד ב

בעומדין על הגבולין. ואינו צריך ליכנס בתוך השדה, ואפשר לכל אדם אין לו רשות ליכנס כיון שיכול ליקח הפירות או שמא אף על גב דלאינש אחרינא מותר, למודר אסור, אבל ליקח פירות העומדין בתוך השדה יכול לירד

בפירוש השני של הרא"ש נשמע כדברי הרמב"ן – עקרונית הקרקע עצמה מופקרת בשביעית. יש חידוש שלמודר הנאה מותר להשתמש בקרקע רק לצורך צריכת הפירות, אך לשאר האדם מותר להיכנס לקרקע גם ללא קשר לפירות (או: כחלק מזכות לקיחת הפירות, ישנה זכות לקחת אותם בצורה נוחה. לכן זכות המעבר בשדה נשארת).

האבני מילואים מקשה מהלכה אחרת בהלכות נדרים:

אבני מילואים סימן עב ס"ק ב

אמרינן בנדרים (מב, א) ובשביעית אינו יורד לתוך שדהו, ופריך בגמרא "מאי שנא דאוכל מן הנוטות, דפירי דהפקירא אינון, ארעא נמי רחמנא אפקריה", ופירש הר"ן: כלומר, ללקיטת הפירות, ולמה לא ירד לתוכה ללקוט הפירות ע"ש, ומאי קושיה? וכי עדיף הזוכה משוכר, דמשכיר יכול לאסור על השוכר בקונם, ומשום דגוף הבית שלו ומפקיע מידי שיעבוד, ואם כן, נהי דרחמנא אפקריה לדריסת הרגל ללקיטת הפירות, הא קונמות מפקיע מידי שיעבוד וצ"ע

אדם השכיר בית לחברו. לאחר מכן הדיר אותו בהנאה מנכסיו. לשוכר יש שעבוד, זכות שימוש, בבית. אף על פי כן, ההלכה היא שהנדר (הקונם) חל, מכיוון שנדר גובר על זכות שימוש או שעבוד (בלשון הגמרא "קונם מפקיע מידי שעבוד". ברם, לא על בעלות; אדם אינו יכול להדיר מחברו את ביתו של השני) (ראוי לציין שאם אדם השכיר בית לחברו ואז מנע את השימוש בבית, על ידי קונם או בכל דרך אחרת, השוכר זכאי לקבל את דמי השכירות בחזרה).

אם כך, שואל האבני מילואים, גם אם בשביעית יש לכולם זכות הליכה בקרקע כדי להגיע לפירות, מדוע הנדר אינו אוסר את ההליכה בחצר עליו? האם זכות האחרים בקרקע בשמיטה חזקה יותר מזכותו של השוכר? הרב ברוך פרנקל-תאומים, בהגותו על האבני מילואים עונה:

אבני מילואים הערות סימן עב הערה ט

ולענין יש לחלק, דהתם כתיב "כי לי כל הארץ", ורחמנא אפקריה גוף הקרקע ללקיטת הפירות, ועדיף משכירות, שהגוף של המשכיר, ואין לשוכר אלא שיעבוד, מה שאין כן בשביעית, נתנה התורה גוף הקרקע לצורך לקיטת הפירות, ואין לבעלים בהם בשעה זאת כלום

אומר הרב ברוך פרנקל: אכן, אין לציבור יותר בעלות על הקרקע מאשר לשוכר. אך לבעל הקרקע יש פחות בעלות על הקרקע. בשנת השמיטה, "לי כל הארץ". כמובן שאין כאן אמירה שאין לנו בעלות על הקרקע כלל. הכוונה היא שכל הקרקע המשמשת את הפירות, כולל הדרך להגיע לפירות, שבה לבעלות הקב"ה. המשכיר יכול לאסור את השימוש בקרקע על השוכר, מפני שהקרקע שלו, ולשוכר יש רק זכות שימוש. אך בשמיטה, הבעלים אינו יכול להדיר אחרים, מכיוון שזה לא שלו! נראה שהאחרונים חלוקים בהבנת דברי הר"ן לעיל:

הר"ן מסכת נדרים דף מב עמוד ב

ארעא נמי רחמנא אפקריה - כלומר ללקיטת הפירות, ולמה לא ירד לתוכה ללקוט פירותיה?

מהי כוונת הר"ן האומר שרחמנא אפקריה ללקיטת הפירות? האבני מילואים מבין שיש כאן צורך טכני: יש לכולם בעלות על הפירות עצמם. כיצד יישמו אותה? על כרחנו התורה גם נתנה זכות שימוש ודריסת רגל בקרקע בכדי להגיע לפירות. הרב פרנקל אומר שיש כאן משהו עקרוני יותר: התורה אמרה "כי לי כל הארץ". בשביעית הקרקע עצמה של הקב"ה, והוא מקנה חלק בקרקע עצמה לכולם. זו משמעות "רחמנא אפקריה" – גם הדרך אל הפירות איננה שלך!

❖ הרחבות – עוד על 'הפקר לזמן' של הקרקע בשביעית

אם זכות ההליכה בקרקע מבוססת על הזכות לקבלת הפירות, לכאורה זכות הכניסה לקרקע אמורה להימשך כל עוד פירות השביעית עדיין על האילנות גם בשנה השמינית!

משנה מסכת שביעית פרק ט משנה ז

... עד אימתי עניים נכנסים לפרדסות? עד שתדרד רביעה שנייה

הר"ש מבאר שהכוונה היא שמותר להם להיכנס ללקט את מתנות העניים:

ר"ש מסכת שביעית פרק ט משנה ז

עניים נכנסין לפרדסיות - בשאר שני שבוע כדי ליטול לקט שכחה ופאה אך הרמב"ם מבאר שמדובר גם בליקוט מותר פירות השביעית:

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק ט משנה ז

עד אמתי עניים נכנסים לפרדסות, ר"ל לאסוף הלקט והפרט והעוללות בשאר שנים כמו שנתבאר בסוף פאה. וכן נכנסין לגנות במוצאי שביעית עד שתדרד רביעה שניה מפני שנשארים בהן שאריות פירות שביעית. וגם כשתדרד רביעה שניה של מוצאי שביעית אז מותר ליהנות בתבן ובקש של שביעית

החזון איש מקשה את הקושיה ההפוכה: לכאורה יש לאפשר גישה לשדה כל עוד יש בה פירות שביעית. מדוע המשנה מגבילה את זמן הותרת השדה פתוחה עד לרביעה השנייה, ואיננה תולה זאת במציאות של פירות שביעית בה?

חזון איש שביעית סימן טו סעיף יא

ויש לעיין: כיון דרחמנא אפקרה לשדהו, איך רשאי לזרעה ולמנוע רגלם של בני אדם משם? ולמה לא יהא כסג שדהו ומשמרה, ומאי שנא שמינית משביעית עצמה, שאם יניח כלים בדרך פרדסו שאם ילכו ישברו כליו, בהכרח בדין שהולכין כדרך ואינן חוששין. והכא נמי לאחר שתדרד רביעה שניה, אם עדיין יש פירות שביעית בשדהו שהן הפקר, ורחמנא אפקרה לשדהו להכנס בה, כדאמר בנדרים. כי זרעה מאי הוי? ... ואפשר דאיירי באמת במניח להן דרך להיכנס ליטול את הפירות, ועד רביעה שניה רשאיין ללכת דרך פרדסות

החזון איש אומר שעד הרביעה השנייה, זכות כל אדם לעבור בשדה בכל דרך שהוא רוצה. החל מהרביעה השנייה, על בעל הקרקע לאפשר מעבר לפירות, אך אין זכות כללית להיכנס לשדה. יתכן ודברים אלה מחדדים את דברי הרא"ש והרמב"ן.

מדברי הרמב"ן והרא"ש עלה שהקרקעות עצמן בשביעית הן הפקר למדרס רגלי האנשים. לכאורה דבר זה נסתר ממסקנת הסוגיה במסכת נדרים, ממנה עלה שהפקר השדה הוא רק לעניין קטיפת הפירות (ולכן אסור למודר הנאה שאינו קוטף פירות כעת להתעכב בה). כיצד, אם כן, מציע הרא"ש שמי שאינו מודר הנאה רשאי לעבור בשדה כרצונו?

כאמור, יתכן ודברי החזון איש מבארים זאת. אמנם השדה מופקרת רק בכדי לאפשר מעבר לפירות. אך בהקשר של לקיחת הפירות, לכל אדם יש זכות כניסה עקרונית לכל השדה. בשונה מהפירות, שאינן כלל בבעלותו של בעל הקרקע, הקרקע עצמה עדיין בבעלותו, אך לכל אדם יש זכות עקרונית ללכת בשדה כרצונו בכדי לקחת פירות.

במסגרת הבעלות של כולם על הפירות, יש לכולם גם בעלות על המסלול הקצר והמינימלי ביותר לקבלת הפירות. מעבר לכך, יש גם את חובת "ונטשתה" – שבעל הקרקע יאפשר לכולם להלך בקרקע שהיא שלו, ועדיין שלו, כרצונו. או, כלשון הרב ברוך פרנקל, בשביעית מתקיים "כי לי כל הארץ" – הפקעה רחבה על בעלות הקרקע, ולא רק זכות הגעה טכנית לפירות.

הנפקא מינה שהחזון איש אומר בין שתי רמות אלו היא מה קורה אחרי השנה השביעית. בשלב מסוים, הזכות של כלל ישראל על פירות השביעית נותרת בעינה. בכדי למצות את הזכות הזו, זכות הרבים על המסלול המינימלי להשגת הפירות נותרת. מצד שני, השביעית הסתיימה, ועל כן זכות ההילוך כרצון איש ואיש ללקיחת הפירות בטלה.

בדומה לכך, מכיוון שהקרקע עדיין בבעלותו של בעל הקרקע, מודר ההנאה ממנו אינו יכול לקבל את הזכות השנייה. אך אין לבעל הקרקע בעלות על המסלול המינימלי להשגת הפירות, ולכן אינו יכול לאסור ממודר ההנאה ממנו משימוש במסלול זה (כאמור, ישנה גזירה מדרבנן האוסרת את השימוש במסלול זה, שמא ישתמש בקרקע יותר מכך. אנו מבררים את רמת הדאורייתא).

בחזרה לרמב"ן, עתה ניתן לבאר מהן שתי הרמות: רמה אחת היא הבעלות על הפירות, הכוללת גם את הגישה המינימלית לפירות. מעבר לכך מוטלת על האדם חובת "ונטשתה", כלומר החובה לאפשר לכל אדם להגיע לפירות כרצונו.

אם נשוב למחלוקת האבני מילואים והרב ברוך פרנקל-תאומים, לכאורה מחלוקתם משקפת את שתי הרמות הללו: בשנה השביעית, "כי לי כל הארץ" – הקרקע עצמה שבה לקב"ה, ולכן כולם מקבלים זכות רחבה יותר בקרקע, כדברי הרב ברוך פרנקל. בשנה השמינית, כל עוד פירות השביעית על העצים, עדיין נותרת הזכות הטכנית להגיע לפירות, אך הקרקע שבה לבעלות מוחלטת של בעליה (כדברי האבני מילואים).

לכאורה יש להעיר שתי הערות על דברי החזון איש:

א. אם באמת בשנה השביעית יש חובת הפקרה רחבה יותר לקרקע, שהיא מעבר לחובת הפקרת הפירות, לכאורה הדבר הזה אמור להסתיים מיד בסוף השנה השביעית, שהרי אז מסתיים "כי לי כל הארץ"! אמנם גם בשנה השמינית יש עדיין פירות שביעית, ויש לאפשר גישה אליהן, אך לכאורה כאמור הפקר הקרקע הכללי מסתיים מיד בכלות השנה השביעית. מדוע זכות זו נותרת עד הרביעה השנייה?

ב. למדנו במדרש לעיל שחז"ל גדרו מפני תיקון העולם. אמנם טרם ביררנו איזו חובה ביטלו ואיזו חובה עומדת בעינה, נזכיר כי דברי החזון איש מתייחסים לחובה ברמה דאורייתא, ואילו המשנה נכתבה כהוראה אחרי תקנת חכמים!

בעיקר לאור השאלה השנייה, הרב קנייבסקי מציע אחרת (באופן העונה גם על השאלה הראשונה):

דרך אמונה ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה יח

.... אטו חייב ליתן להן להיכנס מאיזה דרך שירצו? הרי אמרו במכילתא משפטים 'והשביעית תשמטנה ונטשתה, מגיד שפורך בה פרצות, אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם', ומבואר שאין צריך לפרוך בו פרצות, וסגי שמשאיר להן דלת אי להיכנס! ...

ולעני"ד יש לומר דהתורה לא הפקירה הקרקע אלא בשביעית עצמה, וכדאיתא במכילתא משפטים שם: 'והשביעית וגוי שלא תאמר מפני מה אמרה תורה לא שיאכלו אותה עניים הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים ת"ל והשביעית

תשמטנה ונטשתה כו"ו, וזה רק כתוב על שנה השביעית עצמה, שיש מצווה 'תשמטנה ונטשתה', וזה מה שנאמר בנדרים "ארעא נמי אפקרה".

אבל אחר שביעית, נהי שהפירות עדיין הפקר, דאזלינן אחר חנטה, אבל הקרקע אינו הפקר, ויכול להכניס הפירות לביתו ולחלקה לעניים, וכן יכול לומר להן 'תבואו בשעה פלונית ואתן לכם', או 'אם תרצו, אוציא לכם לביתי', ואין להם רשות לקלקל שדהו ופרדסו בלי רשותו, רק יכולין לתבוע פירותיהן.

ורק עד רביעה שנייה, שאז אין לו שום קלקול, יכולין להיכנס בלי רשותו, וכמו שנאמר בבבא קמא דף פ"א ע"ב: 'הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מניח בני אדם ליכנס בתוך שדהו, מה הבריות אומרות עליו? 'מה הנאה יש לפלוני, ומה הבריות מזיקות לו?' עליו הכתוב אומר "מהיות טוב אל תיקרי רע", ולכן יכולין להיכנס, לא מצד הפקר, אלא משום מידת סדום, שאין מזיקין לו כלום, ומתקנת שלמה. אבל אחר רביעה שנייה, שמזיק לו דוושא (הדריכה והצעידה במקום), אסור להן להיכנס. ואי משום הפירות, יכולין לתבועו שיוציא להן הפירות, וחייב לעשות זאת, שזה הפקר ושייך להן. ויתכן שאם יזרע בחצרו, שאז גם לפני רביעה שנייה מקלקל לו, יכול למנוע גם לפני רביעה שנייה שלא יכנסו, דרחמנא לא אפקרה רק בשביעית, ולא במוצאי שביעית, ויכול לומר: אוציא לכם הפירות החוצה אם תרצו, ואל תכנסו לקלקל לי חצרי

הרב קנייבסקי אומר שמשנה זו איננה קשורה לסוגיה שלנו. היא עוסקת במידת סדום. כלומר – עד הרביעה השנייה בדרך כלל אין הפסד מכך שמאפשרים לאנשים להיכנס לחצר. החובה איננה נובעת מדיני השמיטה, אלא דין כללי שאין להטריח אנשים רק בגלל שיש לנו זכות משפטית. אמנם החצר שלי, אך יש לאנשים זכות למה שיש בה, ולכן ככל ולא נגרם הפסד מכך, אינו ראוי למנוע מהם כניסה. כאמור, זה לא קשור דווקא להלכות שביעית.

כיצד ניישב את דברי החזון איש?

ברצף המשניות שם יש כמה דוגמאות לכך שהשנה לא מסתיימת לגמרי בראש השנה, אלא רק ברדת הרביעה השנייה. יתכן שהחזון איש מבין שאמנם השנה השביעית הסתיימה, אך שנת השמיטה איננה מסתיימת בתקופה אותה חקלאית מייחסים לשנה השביעית. בהקשר זה ראוי לשוב לגמרא שלמדנו ביחידה 2:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף יב עמוד ב

אמר רב אסי אמר רבי יוחנן, ומטו בה משמיה דרבי יוסי הגלילי: אמר קרא מקץ שבע שנים במעד שנת השמיטה בחג הסכות. שנת השמיטה מאי עבידתיה בחג הסכות? שמינית היא! אלא לומר לך: כל תבואה שהביאה שלישי בשביעית לפני ראש השנה - אתה נוהג בו מנהג שביעית בשמינית

בפשט הפסוק נאמר שהשמיטה איננה מסתיימת בא' בתשרי של השנה השמינית. הגמרא אומרת שזה לא יתכן: ודאי שהשנה החדשה מתחילה בא' בתשרי! הגמרא אומרת שמכיוון שיש יבול בשנה השמינית השייך עדיין לשנה השביעית, מבחינת היבול הזה השנה השביעית טרם הסתיימה. אפשר להסביר שהכוונה היא שפירות אלו הם פירות שביעית למרות שהשנה השמינית התחילה. אך נראה שהחזון איש מבין שיש כאן רמז לכך שגם חובת "ונטשתה", או "כי לי כל הארץ", עומדת בעינה כל עוד השנה החקלאית החדשה לא התחילה (ברם מדוע זה תלוי בשנה החקלאית, ולא בעצם היות הפירות על העצים? לכאורה צ"ע).

בכדי לענות על השאלה השנייה, עלינו לברר באיזו רמה הורידו חז"ל את החובה מדאורייתא:

גדרו חכמים מפני תיקון העולם

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה כד

מצוות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום, שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר

מדברי הרמב"ם עולה שגם אחרי שחכמים גדרו מפני תיקון העולם, עדיין אסור לנועל או לגדור בשביעית.

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ז הלכה כד

פירוש שגדרו שלא יפרוץ אדם פרצות בשדהו, אבל ודאי הגודר שדהו עובר הוא ומבטל מצות עשה אף אם דעתו להפקירם אחר כך

מדברי מה"י קורקוס משמע שמדאורייתא יש חובה לפרוץ את הגדרות לחלוטין. חכמים ביטלו את חובת פריצת הגדרות, אך עדיין ישנה חובה לאפשר לכל להיכנס ולצאת משדהו לקחת פירות.

אם נפרש כך ניתן להציע שהחזון איש כמהר"י קורקוס. תקנת חז"ל ביטלה את החובה לפרוץ את השדה, אך הזכות העקרונית להיכנס לשדה באופן חופשי בכדי לקחת פירות עומדת בעינה. ברם יש לציין שהרב קנייבסקי מעיד בשם החזון איש אחרת (אך אין לנו מקור ברור לדבריו):

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ד ס"ק רצז

שמענו בשם מרן שבמקום הצורך מותר לו לנעול הדלת ולכתוב שם פיתקא שכל מי שרוצה ליטול יכול לקבל המפתח בבית ואף על גב שגורם לו טורח יתירא, מיהו לא התיר זה אלא במקום הצורך כלומר, אחרי תקנת חכמים אפילו מותר לנעול את הדלת, בתנאי שלאנשים יש דרך להגיע לפירות

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ד ס"ק רצז

בראב"ד עדיות פרק ה משנה א משמע קצת שמן התורה מותר להעני לפרוץ בה פרצות, וכן כתב בביאור הגרי"פ פערלא לרס"ג מצוות עשה ס"א, ואינו מוכרח ע"ש על איזה ראב"ד מדובר? מהי הראיה? נשוב לכך בהמשך.

לסיכום:

במדרש לומדים מהפסוק "ונטשתה" שמעבר לחובה לנטוש את הפירות, יש חובה גם לנטוש ולהפקיר לכל את הקרקע עצמה – לפרוץ את הגדרות. אך חז"ל גדרו (=תקנו, תרתי משמע) מפני תיקון העולם. הרמב"ם מדגיש מאוד שמה שמפקר הם הפירות, בלבד. ברם, בהכרח יש לאפשר גישה לפירות דרך השדה. הרמב"ן מנסח שהשדה תהיה כל השנה מזומנת ומופקרת לעניים.

האם הכוונה היא שהשדה עצמה הפקר?

המשנה בנדירים (פרק ה משנה ה) אומרת שאדם יכול לאסור את הנאת שדהו מאחרים, אפילו בשמיטה, ברם הוא אינו יכול למנוע את קטיף הפירות שאינו מחייב כניסה לחצר.

הגמרא שואלת: האם רק הפירות מופקרים? הרי גם הקרקע עצמה מופקרת! כשם שאינו יכול למנוע את קטיף הפירות, לכאורה אין לו זכות למנוע את הכניסה לחצר!

עולא עונה: מדובר בפירות שגם כך אין מניעה להגיע אליהם ללא מעבר בחצר. ר"ש בן אליקים אומר שגם אם אין גישה לפירות, יש גזירה האוסרת כניסה, שמא ינצל את הקרקע מעבר למינימום הדרוש להגיע לפירות (שהרי כל שימוש מעבר לכך נותר בבעלות בעל הקרקע). לפי שתי השיטות עולה שהיתר הכניסה לשדה הוא רק אם מטרת הכניסה היא לקחת הפירות (חלקו אם יש גזירה מעבר לכך). כניסה לשדה סתם – אסורה. כך מסביר הר"ן את מהלך הגמרא. ברם, הרא"ש מסתפק בדברי עולא: האם כאשר ניתן להגיע לפירות ללא מעבר בקרקע אין לאיש זכות לעבור בקרקע כלל, או שמא רק מודר ההנאה אסור? מדבריו עולה נקודה מחודשת: יתכן וזכות המעבר בקרקע רחב יותר מאשר הדרך המינימלית המאפשרת גישה לפירות.

האבני מילואים מקשה: מדוע המשכיר בית לחברו, שמקנה לו זכות שימוש בקרקע, יכול להדיר את הנאת השוכר, ואילו בעל הקרקע אינו יכול לאסור את הגישה לפירות השביעית?

הרב ברוך פרקנל משיב: מכיוון שבשביעית הקרקע עצמה מופקרת, לכן בעל השדה אינו יכול לאסור את מה שאינו שלו. נראה שהאבני מילואים מבין ש"ונטשתה" משמעו שהבעלים צריכים לאפשר גישה, טכנית, לפירות. לעומתו, הרב פרנקל מתבסס על "כי לי הארץ" כלומר שהקב"ה מפקיר גם את הקרקע עצמה, לצורך השגת הפירות.

האם זכות זו נמשכת אל תוך השנה השמינית, כל עוד פירות השביעית על העצים?

במשנה (שביעית פרק ט משנה ז) נאמר שעניים רשאים להיכנס לפרדס עד שתדך הרביעה השנייה.

הר"ש מבאר שהכוונה היא לזמן בו מותר לעניים ללקט את מתנות העניים (ואין לכך קשר לשביעית).

הרמב"ם מסביר שמדובר גם על ליקוט פירות השביעית.

הרב קנייבסקי אומר שיש שני דינים שונים: האחד: "תשמטנה ונטשתה", על כך אומר המדרש שבשנה השביעית צריכים לאפשר גישה לפירות. לאחר מכן יש דין אחר: מידת סדום. הקרקע איננה שייכת לאחרים כלל. אך כל עוד אין הפסד מכך שמאפשרים לאחרים גישה חופשית להגיע לפירות, אין זה ראוי למנוע מהם גישה נוחה. מצב זה מסתיים בדרך הרביעה השנייה.

החזון איש אומר שעד הרביעה השנייה, מכוח זכות הציבור בפירות, יש להם רשות להגיע לפירות גם שלא בדרך הקצרה והמינימלית. לאחר מכן אכן יהיה שלב בו הפירות יהיו על העצים, וזכות הציבור להגיע אליהם, אך רק בעזרת הדרך

המינימלית ביותר. כאן אנו מזהים הבדל בין הזכות הטכנית מינימלית להגיע לפירות, וחובת "ונטשתה", או "כי לי כל הארץ" – האם מדובר על זכות דומה לזכותו של שוכר, להשתמש, וממילא מדובר בדרך מינימלית המאפשרת שימוש, או זכות רחבה יותר?

יתכן והחזון איש לומד זאת מ"מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". הגמרא לומדת מזליגה זו מן השמיטה לשנה השמינית שפירות השביעית נותרים קדושים גם בשנה השמינית (אם הגיעו לשליש גידול בשביעית). נראה שאפשר לקחת זאת צעד הלאה – גם הזכויות להגיע לפירות הללו נותרות בעינן (ברם עדיין יש להסתפק מדוע הרביעה השנייה מסיימת את זאת).

"גדרו חכמים מפני תיקון העולם"

הרמב"ם פוסק שגם אחרי שחכמים גדרו מפני תיקון העולם, עדיין אסור לנעול או לגדור את השדה בשביעית. המהר"י קורקוס מסיק מכך שבהלכה המקורית היה אסור להעמיד גדרות בשדות בשמיטה כלל. נשוב לדברי החזון איש לעיל: עולה שהזכות העקרונית להיכנס לשדה בחופשיות עומדת בעינה. ברם, הרב קנייבסקי מעיד בשמו שמותר להעמיד שלט עם פרטי הקשר ולכתוב שכל מי שרוצה לקחת פירות שיתאם עם בעל הבית. הרב קנייבסקי עצמו אומר שלפי הראב"ד לכאורה מותר לעניים לפרוץ פרצות בגדר בעצמם, אך נשמע שהוא אינו משוכנע מכך. את דברי הראב"ד נלמד בהמשך היחידה.

הפקר הפירות

יחידה זו עסקה עד כה בחובה להפקיר את השדה. בשתי היחידות הקודמות עסקנו בהגדרת הבעלות (או – חוסר הבעלות) על פירות השביעית. דבר זה מעלה את השאלה: האם ישנה חובה להפקיר את פירות השביעית, או שהפירות מופקרים ועומדים, ועלינו מוטל רק להתייחס להפקר זה? כרקע לדיון זה יש להתייחס גם להגדרת פירות השביעית כקדושים. האפיקי ים מסביר את האפשרויות להגדיר מה היחס בין קדושת הפירות לבין הגדרת ההפקר:

אפיקי ים חלק ב סימן כד

אם נאמר דההפקר הוא מגזירת הכתוב ומאפקעתא דמלכא, מסתבר יותר דזה הוא מקדושת שביעית, וכח הקדושה שחל על הפירות שביעית ממילא הוא שמפקיעם גם כן מרשות בעלים ונעשים הפקר ממילא, ולא משכחת לה חדא בלא אידך לעולם, דהיינו שתהיה קדושה בפירות ולא יהיה הפקר. ברם אם נאמר כאידך שיטת ראשונים, דההפקר הוא לא מאפקעתא דמלכא והפקר דממילא, רק מצוות עשה עליו להפקיר, וכל זמן שלא הפקיר הוא שלו ... נמצא דאין זה שייך לקדושת השביעית, דהלא הקדושה חלה ממילא, ואפילו הכי הפירות הם שלו כל זמן שלא הפקיר, ולא תלוי זה בזה, אם כן מסתבר יותר לומר דההפקר הוא עניין ממון, ואף דיש מצווה עשה עליו להפקיר, מצינו כזה בכמה מצוות דעיקרן הוא עניין ממון, ובספק אמרינן בהו ספק ממונא לקולא ... אף דלעניין קדושת שביעית, להאסר בסחורה ודאי נאמר ספק איסורא לחומרה, אבל לעניין לחייבו להפקיר, אם נאמר דההפקר הוא עניין ממון, בודאי שורת הדין שנאמר שספק ממון לקולא.

אפשרות אחת היא שעצם הגדרת התורה את פירות השביעית כקדושים הוא שהופך אותם להפקר. בדומה לדברים שלמדנו ביחידה הקודמת בשם הגרי"פ פערלא, הקדושה מגדירה את הבעלות.

אפשרות שנייה היא שיבול השנה השביעית קדוש, וישנה חובה על האדם להפקיר את הפירות הקדושים בקדושת השביעית. אבל אם נאמר כך, מדובר בשני דינים נפרדים: קדושת הפירות (שיש לה השלכות, לדוגמא, ליחס הראוי לפירות קדושים), וחובת ההפקר.

הנפקא מינה שהאפיקי ים מציע היא במצב של ספק:

אנו פוסקים כי יש להחמיר בכל ספק מן התורה. אך בענייני ממון, ספק ממוני מאפשר לבעלים להשאיר את הממון ברשותם (גם אם יש ספק דאורייתא, כמו ספק גזל. בהרחבה מובאים בקצרה הטעמים שנאמרו בזה). אם כך: אם דין ההפקר נובע ישירות מהקדושה, הכרעת ספק הקדושה לחומרה תכריע בהכרח שיש גם להפקיר את הפירות. ברם, אם נאמר שכאשר הפירות קדושים ישנה חובה להפקיר, יתכן שנתייחס לפירות כקדושים מצד ספק דאורייתא, אך לא תהיה חובה להפקיר את הפירות, מפני שמבחינת הדיון הממוני הממון עדיין מוטל בספק, וממילא אין להכריח את הבעלים להפקיר.

❖ **הרחבות – מדוע ספק ממון לקולא?**

ראיות מן הסוגיות

נתחיל מן השאלה העקרונית: האם מוטל על האדם להפקיר את קרקעו ויבולו, או שההפקר חל מאליו, ומוטל על האדם להתייחס ליבול ולשדה בהתאם?

במסכת בבא מציעא הגמרא מבחינה בין מספר סוגי שדות: נטושים, רטושים, ועוד. הגמרא שואלת איזה סוג קרקע נקרא "נטוש"

תתמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף לט עמוד א

מאי שנא הנך דקרו להו נטושים?... דבעל כרחן, דכתיב: והשביעית תשמטנה ונטשתה - אפקעתא דמלכא כלומר, לשון "נטוש" רומזת שההפקר קורה מאליו, ללא תלות ברצון הבעלים!

שו"ת מהרי"ט חלק א סימן מג

אין הדבר תלוי בהפקר שלו, ד... אמרינן בפרק המפקיד: ...והשביעית תשמטנה ונטשתה אפקעתא דמלכא ... מוכח דפירות שביעית, אף על פי שיחזיק בהם ולא יפקירם, מופקרים ועומדים הם מגזרת מלך

המהרי"ט מכריע על סמך הגמרא שמדובר ב"אפקעתא דמלכא". כלומר – הקב"ה מפקיר את היבול עבורנו, אם נרצה או לא.

פאת השולחן דוחה את הראיה:

פאת השולחן סוף סימן כד - קונטרס היתר תבואה ופירות שביעית בקרקע של גוים (מהדורת רעות עמודים קנד - קנה)

ומה שכתב מבבא מציעא לט ע"א... והשביעית תשמטנה ונטשתה אפקעתא דמלכא, לא מכרעא, דרש"י שם פירש 'מצוות המלך', רוצה לומר שצוהו שיפקיר, אבל צריך שיפקיר בעל השדה בהכרח המלך, כי 'ונטשת' ציווי עליו

פאת השולחן מסביר שאין הכוונה שהפירות מופקרים מאליהם. הכוונה היא שהמלך ציווה להפקיר.

בירושלמי דנים על יכולתו של בית הדין להפקיר, ובוחנים אם הפקר זה הוא הפקר לכל ענייניו. לדוגמא: האם הוא פוטר מתרומות ומעשרות?

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק ה הלכה א

הפקר בית דין הפקר, דכתיב 'וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים בעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו'. מניין שהוא פטור מן המעשרות? רבי יונתן בריה דרב יצחק בר אחא שמע לה מן הדא: אין מעברין את השנה לא בשביעית ולא במוצאי שביעית, ואם עברוה, הרי זו מעוברת. וחודש אחד שהוא מוסיף לא פטור ממעשרות היא

עקרונית נמנעים מעיבור השנה השביעית¹, מפני שזה מוסיף חודש בו אסור לחרוש ולזרוע. ברם, אם עיברו את השנה, השנה מעוברת, אך הירקות הנקטפים בחודש זה אינם פטורים ממעשרות (שכן הם נחשבים יבול השנה השמינית).

האחרונים מביאים מסוגיה זו ראייה לכל אחת מהשיטות!

בית רידב"ז על פאת השולחן - דף מח ע"ב

יש להביא ראייה גמורה שאין עליה תשובה להמהרי"ט ז"ל, מהא דגרסינן בירושלמי ...: 'איבעיא: מהו שיהא הפקר הזה, דהפקר בית דין, פטור מן המעשרות? וקאמר: 'נשמעיניה מן הדא: 'אין מעברין את השנה: לא בשביעית, ולא במוצאי שביעית, ואם עברוהו מעובר. וחודש אחד שהוסיף אינו פטור מן המעשרות'. ועל כרחך שמע מינה דהפקר בית דין פטור מן המעשרות.

וקשה, דאי נימא הא דשביעית פטור ממעשרות הוא משום דבעל הבית מפקיר שדהו וכרמו אם כן קשה, היכי מוכח מכאן דהפקר בית דין הפקר פטור ממעשרות? דאימא הפקר בית דין אינו הפקר, אך הכא בשביעית הוסיפו בית דין על השנה חודש ועשאוה שמיטה, וגזרו על הבעל הבית שיפקיר שדהו, וממילא פטור ממעשרות. מה שאין כן בהפקר בית דין דעלמא, דאיבעיא לן הוא כשביט דין הפקירו מעצמם ולא שבית דין גזרו עליו להפקיר! ... והיא ראייה נכונה וברורה שאין עליה תשובה

הרידב"ז אומר: אם הפקרת היבול (והפטור ממעשרות) בשמיטה מוטלת על האדם, ואיננה תוצאה מעצם היותם יבול שביעית, הרי שאין קשר בין שאלת הגמרא לבין המקור שמביאים כראיה. השאלה היא על הפקר בית דין, כלומר, האם הפקרה חיצונית פוטרת מתרומות ומעשרות. מעצם הנסיון להוכיח את הדין של הפקר בית דין מתוך ההלכה של השמיטה, מוכח שהפטור בשמיטה איננו נובע מהפקרה של האדם, אלא ההפקר, והפטור מתרומות ומעשרות, חל מאליו.

¹ עד שתיקן הלל את הלוח הקבוע. מאז שתיקן הלל את הלוח, השמיטה עשויה לצאת שנת העיבור. יש כל מיני סברות מדוע. ככל הנראה זה קשור לאחד משני דברים: היות השמיטה דרבנן, או חוסרו של בית המקדש (מה שאומר שאין מקריבים את קרבן העומר).

הרידב"ז אומר שזו ראייה שאין עליה תשובה. ברם הרב קוק לא רק עונה על הראיה, אלא אף טוען שמוכח מהסוגיה להיפך!

מבוא לשבת הארץ אות יא

יש להביא ראייה מכאן, מהירושלמי הנזכר, לשיטת הבית יוסף, שבשביעית המצווה היא שכל אחד יפקיר את פירותיו ובזה חל ההפקר ... שלפי זה יש לומר, שבדיוק מביא שם ראייה ... כי בודאי כל אחד מישראל עושה כדין תורה ומפקיר את שדהו בשביעית, ובסתם דעתו בודאי על השנה הקצובה בלא חודש העיבור, כיון שלכתחילה אסור לעבר בשביעית. ואחר כך כשביט דין מודיעים שעברוה היא מעוברת, וכאמרו הלא לא היתה דעתו על חדש העיבור, ושיהיה חיוב חדש על כל אחד ואחד שיפקיר עתה את שדהו מחדש לשם חדש העיבור, זה לא מצינו כלל, ואיך הוא פטור מן המעשרות, והלא בכלל הפקר ראשון לא היה? אלא ודאי שהפקר בית דין הפקר, שהם כללוהו על ידי עיבורם בכלל הפקר הראשון, וזהו דווקא מכח הפקר בית דין ממש. לפי זה הרי מכאן ראייה, מדברי ירושלמי הללו לשיטת הבית יוסף, דבעינן בשביעית הפקר מפורש

אם ההפקר של השמיטה הוא "אפקעתא דמלכא", במובן שהקב"ה מפקיר את כל היבול, לכאורה אין כל מובן לברייתא. ברגע ששנה זו מוגדרת כשמיטה, הרי שכל היבול מופקר. אין שום משמעות לדיון על חובה במעשרות, ואין כל קשר לסוגיית הפקר בית דין! הברייתא והסוגיה מניחות בהכרח שמעשה ההפקרה ויצירת הפטור ממעשרות הם דברים המוטלים על האדם.

ופשטן של דברים הם: שאפילו אם נאמר שיש חיוב להפקיר, מכל מקום הרי אנו סהדי שאינו מפקיר אלא מפני שהיא שנת השמיטה עדיין, גם בחודש העיבור על פי בית דין, ואם לא היתה שמיטה לא היה מפקיר, ושתהיה שנת השמיטה נמשכת גם בחודש זה הוא מעשה בית דין, ודבר זה מקיים את ההפקר, והוכיחו מזה שהפקר בית דין הפקר, ועל כל פנים לא קשיא מזה על שיטת בית יוסף

כיצד, אם כך, מביאים מכאן ראייה לדיון על הפקר בית דין? הרב קוק מסביר שההנחה היא שהאדם מפקיר את שדהו לשנת השמיטה, כלומר, י"ב חודשים. פתאום באים בית הדין ומוסיפים חודש נוסף. מי מפקיר את יבול החודש הזה? בהכרח זהו דבר שעושים בית הדין. וכאן עולה השאלה: מכיוון שהפקרת היבול בשמיטה איננה אוטומטית, האם הפקרת בית הדין יעילה כמעשה ההפקרה שעושה האדם? כך הרב קוק והרידב"ז מביאים ראייה 'שאיין עליה תשובה', מאותה הסוגיה, לשיטות החולקות.

חזרה ללשון הרמב"ם

בתחילת היחידה למדנו על מצוות ההפקרה:

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קלד

והמצוה הקל"ד היא שצונו להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנת השמיטה והפקיר צמחי אדמתינו כלם לכל אדם. והוא אמרו יתברך 'והשביעית תשמטנה ונטשתה'

הרב ברוך פרנקל תאומים מוכיח מכאן שהרמב"ם סובר שיש חובה לבצע הפקרה:

ברוך שאמר (בספר עטרת חכמים) חידושים לקידושין דף נב

דבריו אלו מורין להדיא שהוא סובר דאין הפירות שביעית הפקר באפקעתא דמלכא רק המצווה הוא על הבעלים שהמה יפקירוהו, ואם לא יפקירו ישראל שלהם, אלא שביטלו מצוות עשה

הרב פיינשטיין סבור שאין מכך ראייה:

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן צ

בעל השדה מחוייב להפקיר בפה, אף שבלא אמירתו שמפקיר נמי הוא הפקר. דכן משמע לשון הרמב"ם שכתב: "מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית. שנאמר: והשביעית תשמטנה ונטשתה".

כלומר, זה שיש מצווה לעשות את פעולת ההפקרה אינו אומר שאם לא הפקר היבול אינו מופקר. שימו לב שהרב פיינשטיין מוסיף נקודה נוספת: כיצד מבצעים את ההפקרה? אומר הרב פיינשטיין: בפה. כך גם פוסק הגרש"ז (דיני שביעית, דגל ירושלים, פרק יד סעיף ג).

חיוב במעשרות

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דכספא פרשה כ ד"ה ויתרם תאכל

ויתרם תאכל חית השדה. למה נאמר, לפי שהוא אומר (דברים יד כב) עשר תעשר, שומע אני אף פירות שביעית במשמע, כשהוא אומר "לך – ולבהמתך", הקיש אדם לבהמה, מה בהמה אוכלת מהראוי לה בשביעית שלא מעושר, אף אדם אוכל מן הראוי לו בשביעית שלא מעושר

המדרש מלמדנו שבשביעית אכילת האדם היא כאכילת הבהמה – כשם שהבהמה פטורה ממעשרות, כך גם האדם פטור ממעשרות בשמיטה.
מצד שני, הפקר פטור מן המעשרות.
האם אלו שתי הלכות נפרדות? האם הפסוק מלמד שהיבול הוא הפקר, וממילא הוא מופקר, או שזהו פטור מהותי של יבול השמיטה?
נעיין בשני דיונים הקשורים לשאלה זו:

ספק שביעית

במסכת ראש השנה דנים על מצב של ספק החחר על עצמו פעמים רבות. דיני תרומות ומעשרות של אתרוגים הם מורכבים. מבחינות מסוימות מתייחסים לזמן בו אירעה החנטה (לשלב בו הפרי מתחיל להופיע) ומבחינות אחרות מתייחסים לזמן בו נלקט האתרוג – זמן הקטיפה. הגמרא מתלבטת מה דינם של אתרוגים שיש ספק אם הם אתרוגי שביעית:

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טו עמוד א

אמר רבה: אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית - פטורה מן המעשר, ופטורה מן הביעור. ובת שביעית שנכנסה לשמינית - פטורה במעשר, וחייבת בביעור. אמר ליה אבוי: בשלמא סיפא - לחומרא, אלא רישא, פטורה מן הביעור אמאי - דאמרינן זיל בתר חנטה, אי הכי - תיחייב במעשר! - אמר ליה: יד הכל ממשמשין בה, ואת אמרת תיחייב במעשר?

רבה מלמדנו שני דינים: אתרוג שיש ספק אם הלכתית נחשב כיבול השנה הששית או השביעית, פטור ממעשרות (כדינם של פירות שביעית) וגם פטור מן הביעור (כלומר, אין חובה לבערו בסוף השנה כדין פירות הקדושים בקדושת שביעית). לעומת זאת, אם יש ספק אם האתרוג הוא מהשביעית או השמינית, הגמרא מכריעה שיש להחמיר בו לענין דיני השביעית.

אבוי מברר: את המקרה של אתרוג ספק שביעית ספק שמינית אפשר להסביר על ידי הכלל שספק דאורייתא לחומרה. אך הרישא איננה מובנת – אם הוא פטור מן הביעור, הכרענו שהוא יבול ששית (לכן הולכים אחרי החנטה, גם לקולא). אם כך, מדוע איננו מכריעים שהוא יבול ששית החייב במעשר? רבה עונה: מכיוון שבפועל האתרוג מופקר, הוא אינו חייב במעשרות.

משמע שהמסקנה היא שאכן הולכים אחרי החנטה, אך אתרוג שבפועל הופקר פטור מן המעשרות, ללא קשר לדיני שביעית.
נשים לב לדברי רש"י:

רש"י מסכת ראש השנה דף טו עמוד א

אמר ליה אבוי בשלמא סיפא - דקא אמרת בת שביעית שנכנסה לשמינית פטורה מן המעשר - אלמא נהגה בה קדושת שביעית, ומיחייב לאפקורה, והפקרא פטורה מהמעשר, דמשמע דאזלת בה בתר חנטה לענין הפקר שביעית ... דאי לאו דשביעית נהגה בה - לא הוה מפטרא, דהפקרא דשביעית פטר לה ממעשר, כדתניא במכילתא: ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה, מה חיה אוכלת ופטורה מן המעשר - אף אדם פטור, הא לא הוה קשיא לי, דאמינא: ספוקי מספקא לך אי אזלינן באתרוג בתר חנטה לענין שביעית, או בתר לקיטה כמו במעשר, ואזלת לחומרא, דשביעית דאורייתא היא וספיקא דאורייתא לחומרא
יד הכל ממשמשים בה - נהי דלא מחייב לאפקורה דלא נהגה בה שביעית, מיהו כל שדות ופרדסות הפקר הן בשביעית, ואין אתרוג זה נשמר בה לבדו, ועל כרחו הכל ממשמשין בו, והפקר פטור מן המעשר

בתחילת דבריו רש"י כותב שמוטל על האדם להפקיר את פירות השביעית, והפטור ממעשרות נובע מכך שהפירות מופקרים. למדים מכך שני דברים: א. הפירות אינם מופקרים מאליהם. ב. הפטור ממעשרות בשנת השמיטה נובע מההפקרה של האדם, ולא מעצם היותם קדושים בקדושת שביעית.
בהמשך הדברים רש"י אומר שהפטור ממעשרות נובע מההיקש בין אדם ובהמה בשביעית, ולפירות יש דין של שביעית בגלל שספק דאורייתא לחומרא.

נחدد את היחס בין השאלה האיסורית לבין השאלה הממונית בעזרת דיונו של הרמ"א עמיאל (הרב משה אביגדור עמיאל, ה'תרמ"ב-ה'תש"ה). היה ידד של הרא"ה קוק. בשנת ה'תרצ"ו החזמן על ידי הרב מיימון להיות רבה

הראשי של תל אביב, משרה שנשא בה עד פטירתו. עסק רבות בהשוואת לימוד התורה בעיון עם העולמות של לוגיקה ופילוסופיה):

המידות לחקר ההלכה חלק ב, יב פרק מ"ט

לכאורה הלא דין התורה הוא דאזלינן בכל ספיקא דממונא בתר חזקת מרא קמא והיא חזקה ככל חזקות דמעיקרא, וכשמסתפקא לן אי נעשה הפקר מצד שביעית או לא, אמאי לא נימא דאוקי ממונא בחזקת מרא קמא ולא נעשה כלל הפקר?

כפי שכבר הבאנו בשם האפיקי ים, בכל התורה אנו מקלים בספק ממון. אם יש ספק אם הפירות הם הפקר, האם נכון ללכת בספק זה לחומרה?

בשלמא אי נימא דהוא מצוה אקרקפתא דגברא ככל מצוות האמורות בתורה, הנה נשאר גם בזה הכלל של ספק מצוה לחומרא, אע"פ שכאן נוגעת המצוה לענין ממון. אך בכל הספיקות אנו מביטים על עיקר הספק ולא על הדברים המסתעפים מזה, כידוע, אבל אם נימא דהוא אפקעתא דמלכא הנה עצם הדין הוא דין ממוני והדרא קושיה לדוכתא אמאי לא נשתמש בזה בחזקת מרא קמא?

הרמ"א עמיל מסביר כך: אם פירות השביעית אוטומטית מופקרים, במצב של ספק אדם יאמר – יש ספק אם הפרי מופקר, ממילא ההכרעה תהיה שהפרי שלי, ואינו מופקר. אך אם יש ספק אם יש חובה דאורייתא להפקיר את הפירות, אדם אינו יכול לומר שיש ספק אם הפירות מופקרים: הוא אינו פטור מספק חיוב מצווה דאורייתא עד שיקיים אותה בוודאות! לכן מוטל עליו לקיים את המצווה, להפקיר את הפירות, וממילא הפירות יהיו מופקרים!

עולה מכך שאם רש"י אומר שספק הפקר השביעית לחומרה, ככל דין דאורייתא, זה בהכרח אומר שמוטל עליו לבצע את פעולת ההפקרה.

לגבי השאלה הקודמת, מדוע יש צורך בלימוד מיוחד לפטור את פירות השביעית מן המעשרות, המהרי"ט מציע פתרון:

שו"ת מהרי"ט חלק א סימן מג

איתא בספרי פרשת ראה "יכול אף שנת שביעית תהא חייבת במעשר: ת"ל 'שנת המעשר', שנה שחייבת במעשר, יצאה שביעית שאינה חייבת במעשר" פירוש: מדכתיב 'שנת המעשר', אלמא יש שנה שאינה חייבת במעשר, ואיזו זו? שנה שביעית. הרי מוכח להדיא ששנת שביעית פטורה מן המעשר כל עיקר, ולא מטעם הפקר, וגם הלקוח מן הנכרי שחייב במעשרות מן התורה חייב במעשר אף בשביעית ... הרי היא שנה של מעשר, שאין השנה גורמת, אלא ההפקר גורם, שהרי לוקח מן הנכרי, שאינו הפקר, חייב מן התורה, ומדאצטריך לן למדרש קראי 'בשנת השביעית' לפטור מן המעשרות ... אלמא לאו מטעם הפקר היא

כלומר, פירות שנקנו מנכרי (לפני מירוח) חייבים במעשרות. מה דין יבול שביעית שנקנה מגוי? הנכרי לא הפקיר את הפירות, אך הם עדיין יבול שביעית! המהרי"ט אומר שבכדי לתת מענה למצבים מעין אלו יש צורך בלימוד מיוחד, לפטור את פירות השביעית ממעשרות גם אם הפירות אינם הפקר. נפקא מינות נוספות מופיעות בהרחבות:

❖ הרחבות – האם פירות השביעית אינם פטורים ממעשרות מעצם היותם הפקר?

אנו נעמיק בדוגמא של המהרי"ט, ונשאל: מהו דין יבול הנכרי בארץ ישראל בשמיטה?

יבול נכרי בארץ ישראל בשמיטה

המבי"ט נשאל אם פירות שביעית שגידל נכרי בארץ ישראל חייבים בתרומות ומעשרות (סיום הטיפול, המירוח, נעשה ביד ישראל, אחרת בלאו הכי אינם חייבים בתרומות ומעשרות):

שו"ת מבי"ט חלק א סימן יא

נשאל נשאל מעמדי על ענין גידולי שנת השמיטה בקרקע גוי ולקחה ישראל קודם מירוח ומירוחה, אם חייבים במעשרות כשאר שנים שמעשרים הלקוח מן הגוי ונתמרח ביד ישראל מדרבנן, כיוון שהם אינם מפקירים שדותיהם בשנת השמיטה, או דלמא כיוון שמצוות שביעית חובת קרקע לישראל בארץ ישראל אין בה חיוב מעשרות כלל. והייתה להם תשובתי כי אין שום חיוב בארץ ישראל מעשרות בשנת השמיטה, אפילו מהלקוח מיד גוי קודם מירוח ומירוחו ישראל

.... כי מן התורה אין חיוב כלל בשנת השמיטה במעשרות, דכתיב בשנת השמיטה "ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חית השדה", הקיש אדם לחיה, מה חיה אוכלת מן הראויה לה שלא מן המעשר בשביעית, אף אדם אוכל מן הראוי לו

שלא מן המעשר בשביעית, וכיוון דמדאורייתא אין שום חיוב לישראל בשנת השמיטה, גם לגוי אין שום חיוב, אפילו מדרבנן, דלא נתחייבו פירות קרקע גוי אלא במידי דאי הוה דישראל הוה חייב אי מדאורייתא אי מדרבנן אבל במה שאין שום עיקר איסור לישראל לא מדאורייתא ולא מדרבנן כל שכן דמגוי אין שום חיוב אפילו דרבנן, דלא יהא גוי תמור מישראל. ואי משום דמירוחו ביד ישראל, הא מירוח ישראל פירות קרקעו ממש לא מיחייב, דהוי שנת שמיטה, כל שכן מירוח פירות הגדלים בקרקע גוי דמהיכא תיתי חיוביהו אין שום חיוב בשנת השמיטה וכן כתבו כל הפוסקי ז"ל סתם שנת השמיטה כולה הפקר אין בה שום חיוב לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני ואם איתא דפירות קרקע גוי שמירחם ישראל בארץ יש' חייבי במעשרות למה להו למסתם? ואם תתקשש לומר כי לא פטרה תורה ממעשרות אלא מה שהוא הפקר, שהם פירות ישראל, אבל פירות גוי, שאינו מפקירם, יהיו חייבים, לא היא, דאטו ישראל שגדר כרמו ולא הפקירה בשנת השמיטה יתחייב במעשר? הא רחמנא אפקריה לארעיה לעניים ולעשירים, ולכך אין שום חיוב מעשר, כל שכן בגוי

בסוף דבריו המבי"ט מסביר את העיקרון: רחמנא אפקריה לארעיה. נרצה או לא נרצה, היבול מופקר, וממילא הוא פטור ממעשרות. גם אם ישראל בוחר לעבור על דברי תורה ולשמור את כל היבול לעצמו, או שהנכרי גידל אותה, הוא נותר יבול שביעית, המופקר מאליו.

המבי"ט אומר שניתן להתקשש ולבאר אחרת, וכך אכן עשה רבי יוסף קארו:

אבקת רוכל סימן כה

ראיתי מה שכתב החכם כמוהר"ר משה מטראני נר"ו לפטור בשביעית ממעשרות גדולי שנת השמיטה בקרקע גוי ולקחם ישראל ממנו קודם מירוח ומירחן וטען ראשונה כי מן התורה אין בשנת השמיטה חיוב במעשרות כו' ואני אומר כי מה שהוא סובר שהוא עקשות הוא היושר, כי לא נפטרו פירות שביעית ממעשרות אלא מטעם הפקר וכל שאינו מופקר לא נפטר ממעשרות ומה שטען 'אטו ישראל שגדר כרמו ולא הפקירו' כו', יש לומר שזהו כמודיע הדבר בסתום ממנו, דאיכא למימר בהא: אין הכי נמי שהיא חייבת אף על גב דרחמנא אפקירה, כיוון דאיהו לא אפקריה! ואפילו אם תמצי לומר דפטורה, איכא למימר: שאני התם דרחמנא אפקריה, מה שאין כן בשל גוי כו'.

לדעת רבי יוסף קארו אין לפירות שביעית פטור מהותי ממעשרות. הפטור נובע מכך שהפירות מופקרים. המבי"ט שאל: וכי יעלה על הדעת שמי שאינו מפקיר את פירות שדהו יתחייב במעשרות? על כך עונה רבי יוסף קארו שני דברים: ראשית – כן. אדרבה, לא ברור מניין למבי"ט ששדה שלא הופקרה בשביעית פטורה ממעשרות? (ביטוי יפה נאמר כאן – "מודיע הדבר בסתום ממנו". בלשונו – מניח את המבוקש). מעבר לכך, גם אם המבי"ט צודק בדין זה, לא ברור מדוע יש קשר בין זה ובין קרקע של נכרי. קרקע של ישראל חייבת בשביעית, ומופקרת מהותית. אך קרקע של נכרי איננה מופקרת, שהרי הנכרי איננו מצווה על השביתה! שימו לב שיש הבדל תפיסתי גדול בין שני הצדדים הללו.

לפי האפשרות הראשונה, הפטור ממעשרות נובע מכך שישראל מפקיר את הקרקע בפועל. לפי האפשרות השנייה, הפטור ממעשרות נובע מעצם כך שהקרקע בבעלות ישראל (ואם היא בבעלות נכרי, יתכן והפירות יתחייבו במעשרות).

המבי"ט סובר שעצם צמיחת הפירות בארץ ישראל כבר מגדירה אותם כמופקרים ופטורים מן המעשרות.

ביחידה #1 עסקנו בטעמי השמיטה. הבאנו שם את דברי הרמב"ם, האומר שגם ללא קשר לאדם, יש צורך שהארץ תושבת.

במקביל לכך, נראה שהמבי"ט מניח שאכן ישנו ציווי שהארץ תושבת ותופקר. גם אם לנכרי יש בעלות על הקרקע, וגם אם ישראל עובר על האיסור ושומר את פירות הקרקע לעצמו, הארץ מופקרת מצד עצמה. רבי יוסף קארו, לעומתו, סובר שיש שתי אפשרויות: יתכן והקרקע מופקרת מכוח היותה של ישראל, ויתכן והיא מופקרת רק כאשר ישראל מפקיר אותה בפועל.

❖ **הרחבות – אם יש חובת תרומות ומעשרות בשביעית, אלו מעשרות יש להפריש?**

הראיה מעזקה

ביחידה 7 (עמוד 4), בהקשר של איסור אכילת פירות שמורים, הבאנו ברייתא העוסקת בנכרי הטוען שהפירות שהוא מוכר הם פירות שמורים. המבי"ט אומר שמברייתא זו יש ראייה לשיטתו:

שו"ת מבי"ט חלק א סימן יא

ברייטא בשלהי יבמות: גוי שמוכר פירות בשוק, ואמר: פירות הללו של ערלה הן, של נטע רבעי הן, של עזקה הן, לא אמר כלום, לא נתכוון אלא להשביח מקחו. ופירש רש"י ז"ל בשם רבותיו: של עזקה – מפרדס מעזק וגדר לשומר, שהוא שנת שביעית.... משמע דפירות גוי בארץ ישראל בשנת השמיטה, אי הוי ידעינן בוודאי שהיה כך כמו שאמר, היה להם דין שביעית כפירות ישראל. ואם יש להם דין שביעית, פשיטא שאין להם שום חיוב מעשרות. ופירוש אחר מיתנו ליה בתוספות... דעזקה שם עיר בארץ ישראל, ופירותיה משובחים, ואם היה גוי זה בחוצה לארץ ומשבחן ואומר מעזקה הן, אין חוששין לדבריו לענין שביעית, דאין נוהגין בחוצה לארץ וכו'. והשתא, אפילו חיישינן לדבריו שהן אמת, אין בהם שום דין פירות שביעית אם חייבים במעשר! אלא ודאי אין שום צד חיוב מעשרות

מה הגוי טוען? יש שני פירושים לברייתא: לפי פירוש אחד, הוא טוען שהפירות שמורים (ואסורים מכוח היותם שמורים, כפי שלמדנו שם). לפי הפירוש השני, הנכרי טוען שהפירות מארץ ישראל. כך או כך אין מאמינים לו, לכן מותר לקנות את הפירות. לכאורה שני הפירושים מניחים שאם מדובר בפירות שנכרי גידל בארץ ישראל, חלה עליהן קדושת שביעית! (הברייתא מכריעה שאיננו מאמינים לו. אך אילו היינו מאמינים לו, היינו מכריעים שהפירות קדושים בקדושת שביעית).

המבי"ט אומר שניתן לדחות את הראיה, ולטעון שהחשש הוא שהנכרי קנה פירות שביעית מישראל. הוא דוחה את הצעת הדחיה:

ואם תאמר: הא דלא חיישינן לדבריו, דאי הוי חיישינן הוי להו דין שביעית, דחיישינן שהם פירות ישראל ביד גוי. לא היא, דאי הכי, אמאי קאמר 'לא אמר כלום, דלא נתכוין זה אלא להשביח מקחו', נימא דאמר כלום, ונאמן, אלא דלא חיישינן שהם של ישראל בידו, אלא שלו הם ואין בהם שום דין שביעית!

הברייתא אומרת שלא מאמינים לגוי ואסורים את הפירות. מדוע? אנו מוכנים להניח שהוא משבח את פירותיו (באופן שאינו אמת), ולא מתכוון לאסרם. אך לפי רבי יוסף קארו, לכאורה יש דרך פשוטה יותר להתיר את הפירות: להניח שהנכרי גידל אותם! כנראה שתלייה זו איננה טובה דיה:

אלא ודאי מדקאמר הכי, פירות גוי בארץ ישראל בשביעית הם כפירות ישראל, ואין חייבין במעשרות כלל רבי יוסף קארו שוב מתעקש ללכת בדרך שהמבי"ט דחה:

שו"ת אבקת רובל סימן כד

ומה שהביא מברייתא של עזיקה כו' יש לדחות דהיינו לומר דאי הוה נאמן הוה חיישינן שמא פירות ישראל ביד גוי הם. ומה שטען כנגד זה אמאי קאמר דלא אמר כלום משום דלא נתכוון אלא להשביח מקחו, נימא דאמר כלום ונאמן, אלא דלא חיישינן שהם של ישראל בידו כו', יש לומר דעדיפא מינה קאמר, לעקור דבריו מעיקרא, ואין לו נאמנות כלל, דלהשביח מקחו מכוון

רבי יוסף קארו אומר שאמנם אם מדובר בפירות הנכרי בידי הנכרי הפירות גם היו מותרים. אך אנו אומרים דבר רחב יותר: הגוי פשוט אינו נאמן, כלל. כל כוונתו היא להשביח, ולכן אין צורך לתלות בשום דבר. דבריו אינם; ניתן להתעלם מהם כליל.

אכילה בטובה ושלא בטובה

משנה מסכת עדויות פרק ה משנה א

רבי יהודה אומר ששה דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל.... אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה, כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרים: אין אוכלים אלא בטובה

ברוב רובן של המחלוקות בש"ס, בית הלל מקלים יותר מבית שמאי. בפרק זה במסכת עדויות המשנה מונה מספר מחלוקות החורגות מכלל זה.

בית שמאי אומרים שאוכלים את פירות השביעית בטובה או שלא בטובה, ובית הלל חולקים. לפי גרסת המשנה שלפנינו, בית הלל סוברים שמותר לאכול בטובה בלבד. ברם, יש גרסה שונה, לפיה דעת בית הלל היא שאוסר לאכול בטובה:

ר' עובדיה מברטנורא מסכת עדויות פרק ה משנה א

אין אוכלים בטובה - שאסור להחזיק טובה לבעלים, דרחמנא אפקרינהו

לפי גרסה זו, לכאורה הברייתא תתפרש כפי שמפרשה הברטנורא: בית הלל מחמירים ואומרים שאסור להחזיק טובה לבעלים, מפני שהקב"ה כבר הפקיר את הפירות. במקומות אחרים בש"ס יש מושג שנקרא "טובת הנאה". לדוגמא: אדם נותן את מעשרותיו ללוי מסוים. המעשרות אינם של האדם, כך שאי אפשר לומר שהאדם נתן ללוי את הפירות הללו במתנה. מצד שני, בחירתו לתת אותם ללוי זה, ולא ללוי אחר, ודאי שווה משהו. השווי הזה הוא הנקרא 'טובת הנאה'. הראב"ד גורס במשנה שבית הלל אוסרים לאכול שלא בטובה:

תוספות יום טוב מסכת עדויות פרק ה משנה א

אבל הראב"ד גורס כגירסת הספר ומפרש וז"ל: ונראה לי דטעמייהו דבית הלל משום דגזרי שביעית אטו שאר שני שבוע, כדי שלא יהא אדם רגיל ליכנס בשדה חבירו ובגינתו ובפרדסו שלא מדעתו, אבל מן התורה ודאי מותר, דכתיב (שמות כ"ג) 'ובשנה השביעית תשמטנה', ותניא במכילתא: מגיד שהוא פורץ בה פרצות. אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם

הראב"ד מוכיח שבהכרח בהקשר זה, 'בטובה' איננו בשווי ממש, אלא רק באמירת תודה וכדו', אחרת לכאורה הדברים אסורים משום סחורה בפירות שביעית! הר"ן דוחה את הראיה:

הר"ן על הרי"ף מסכת עבודה זרה דף כד עמוד א

ולי מההיא לא איריא, דלעולם טובה דהתם כטובה דהכא, דהיינו בטובת הנאה פורתא, דכי האי גוונא לאו סחורה מיקרי, שאין זה כעין מקח

❖ הרחבות – חידוד ראיית הראב"ד

הר"ן אומר שמהו קטן כמו אמירת תודה או תשלום סכום סמלי כנגד הערך הגדול יותר של הפירות אינו נחשב כתמורה למקח. החזון איש מציע אחרת: אפילו אם ישלם את טובת ההנאה הזאת, מצד הדין אין כאן איסור סחורה בפירות שביעית, מכיוון שאין קשר בין הפירות לבין הכסף. אי אפשר לזהות את הכסף כתמורה:

חזון איש שביעית - סימן יט אות יט

מהפקר קזכי, והא דיהיב ליה מתנה בעלמא קיהיב ליה לשם טובה, מכל מקום מיחזי כמוכר ... אי יהבי ממון לבעלים אסור, דמיחזי כמאן דלא מפקיר, וגם יתרגלו בזה ויזולו באיסור בעלות, ואתו לנהוג בעלות הפירות מופקרים, וגם אם נותן כסף, זו מתנה, שהרי יכול לזכות בפירות גם ללא רשות הבעלים! האיסור, לפי בית הלל, הוא להיראות כסוחר בפירות, וגם לתת לבעל השדה מעמד של בעלים על הפירות, למרות שודאי שאין בזה איסור מסחר. הרב קוק מחדד את דברי הראב"ד. לשיטתו, ישנה תקנה לבקש רשות מהבעלים, ואף להימנע מאכילה במידה והבעלים אינו מרשה:

שבת הארץ - פרק ו הלכה טו

יש אומרים שאין אוכלין פירות שביעית אלא ברשות בעל הבית. אף על פי שמן התורה הפירות הן הפקר, ומותר לאכול מהן בלא רשות, גדר גדרו חכמים, שלא ירגיל אדם את עצמו לאכל מפירות חבירו בלא רשות גם בשאר ימות השנים...

ונראה פשוט שבעל הבית מחוייב הוא ליתן רשות, ואסור לו למנוע שום אדם שבעולם מלאכול את פירותיו בשביעית. ונראין הדברים שלדעה זו אם עבר בעל הבית ולא נתן רשות, אף על פי שעבד איסורא בזה, ועובר משום מראית עין של השמטת הפירות, מכל מקום אסור לעבור על דעתו ולאכול הפירות בלא רשותו

נסכם ונחבר את הדברים לסוגייתנו:

חלקו בית שמאי ובית הלל אם מותר לאכול את פירות השביעית ללא הקפדה על טובה, או לא. לפי הראב"ד הכוונה היא שאסור שלא להודות לבעל הקרקע, כדי שלא נתרגל לכפיות טובה. הרב קוק מבין שכלולה בכך חובה לבקש רשות כניסה, ואף להימנע מכניסה אם הבעלים אינו מרשה. לפי הברטנורא הכוונה היא שאסור להחזיק טובה לבעלים, שהרי התורה הפקירה את הפירות. החזון איש מבין שהכוונה היא להחזיק טובה בתורת טובת הנאה, ואפילו לשלם על כך. ברם איסור דאורייתא לא יהיה בתשלום זה, מפני שמצד האמת אין קשר בין הפירות (שהם הפקר) לבין הכסף (שלא יכול להיות תשלום על הפקר). נשיב את הדברים לסוגייתנו:

החזון איש מוכיח מהסוגיה שבשביעית ההפקר חל מאליו:

חזון איש שביעית סימן יט אות כז

ומהא דנחלקו בית שמאי ובית הלל אי אוכלין בטובה, משמע דלא איירי בהפקיר, שאם הפקיר הרי בכל השנים אם הפקיר מופקר, ומה שייך החזקת טובה? ומה יפגום החזקת טובה?

אם מוטל על האדם להפקיר, והוא אכן מפקיר, על מה יש להודות לו? הוא בחר להפקיר, למה שמישהו יודה לו?

הרב ברוך פרנקל תאומים מוכיח משיטת הראב"ד שהתורה מפקירה את היבול, ואף את זכות הכניסה לשדה. נשוב ללשון התוספות יום טוב המביא את לשונו:

תוספות יום טוב מסכת עדויות פרק ה משנה א

הראב"ד גורס כגירסת הספר ומפרש וז"ל: ונראה לי דטעמייהו דבית הלל משום דגזרי שביעית אטו שאר שני שבוע, כדי שלא יהא אדם רגיל ליכנס בשדה חבירו ובגינתו ובפרדסו שלא מדעתו, אבל מן התורה ודאי מותר, דכתיב (שמות כ"ג) 'ובשנה השביעית תשמטנה', ותניא במכילתא: מגיד שהוא פורץ בה פרצות. אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם

הראב"ד אומר שמן התורה מותר להיכנס לשדהו של אחר גם אם הבעלים אינו מרשה. עולה שהתורה מפקירה על אפו ועל חמתו של בעל השדה.

כבר ראינו לעיל שהרב קנייבסקי הביא את הטענה הזו ביחס לראב"ד בשם הגרי"פ פערלא, וטען שאיננה הכרחית:

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ד ס"ק רצז

בראב"ד עדויות פרק ה משנה א משמע קצת שמן התורה מותר להעני לפרוץ בה פרצות, וכן כתב בביאור הגרי"פ פערלא לרס"ג מצוות עשה ס"א, ואינו מוכרח ע"ש

לסיכום:

הפקרת השדה

במדרש לומדים מהפסוק "ונטשתה" שמעבר לחובה לנטוש את הפירות, יש חובה גם לנטוש ולהפקיר לכל את הקרקע עצמה – לפרוץ את הגדרות. אך חז"ל גדרו (=תקנו, תרתי משמע) מפני תיקון העולם. הרמב"ם מדגיש מאוד שמה שמופקר הם הפירות, בלבד. ברם, בהכרח יש לאפשר גישה לפירות דרך השדה. הרמב"ן מנסח שהשדה תהיה כל השנה מזומנת ומופקרת לעניים.

האם הכוונה היא שהשדה עצמה הפקרה?

המשנה בנדרים (פרק ה משנה ה) אומרת שאדם יכול לאסור את הנאת שדהו מאחרים, אפילו בשמיטה, ברם הוא אינו יכול למנוע את קטיף הפירות שאינו מחייב כניסה לחצר.

הגמרא שואלת: האם רק הפירות מופקרים? הרי גם הקרקע עצמה מופקרת! כשם שאינו יכול למנוע את קטיף הפירות, לכאורה אין לו זכות למנוע את הכניסה לחצר!

עולא עונה: מדובר בפירות שגם כך אין מניעה להגיע אליהם ללא מעבר בחצר. ר"ש בן אליקים אומר שגם אם אין גישה לפירות, יש גזירה האוסרת כניסה, שמא ינצל את הקרקע מעבר למינימום הדרוש להגיע לפירות (שהרי כל שימוש מעבר לכך נותר בבעלות בעל הקרקע). לפי שתי השיטות עולה שהיתר הכניסה לשדה הוא רק אם מטרת הכניסה היא לקיחת הפירות (חלקו אם יש גזירה מעבר לכך). כניסה לשדה סתם – אסורה. כך מסביר הר"ן את מהלך הגמרא. ברם, הרא"ש מסתפק בדברי עולא: האם כאשר ניתן להגיע לפירות ללא מעבר בקרקע אין לאיש זכות לעבור בקרקע כלל, או שמא רק מודר ההנאה אסור? מדבריו עולה נקודה מחודשת: יתכן וזכות המעבר בקרקע רחב יותר מאשר הדרך המינימלית המאפשרת גישה לפירות.

האבני מילואים מקשה: מדוע המשכיר בית לחברו, שמקנה לו זכות שימוש בקרקע, יכול להדיר את הנאת השוכר, ואילו בעל הקרקע אינו יכול לאסור את הגישה לפירות השביעית?

הרב ברוך פרנקל משיב: מכיוון שבשביעית הקרקע עצמה מופקרת, לכן בעל השדה אינו יכול לאסור את מה שאינו שלו. נראה שהאבני מילואים מבין ש"ונטשתה" משמעו שהבעלים צריכים לאפשר גישה, טכנית, לפירות.

לעומתו, הרב פרנקל מתבסס על "כי לי הארץ" כלומר שהקב"ה מפקיר גם את הקרקע עצמה, לצורך השגת הפירות.

האם זכות זו נמשכת אל תוך השנה השמינית, כל עוד פירות השביעית על העצים? במשנה (שביעית פרק ט משנה ז) נאמר שעניים רשאים להיכנס לפרדס עד שתרד הרביעה השנייה. הר"ש מבאר שהכוונה היא לזמן בו מותר לעניים ללקט את מתנות העניים (ואין לכך קשר לשביעית). הרמב"ם מסביר שמדובר גם על ליקוט פירות השביעית.

הרב קנייבסקי אומר שיש שני דינים שונים: האחד: "תשמטנה ונטשתה", על כך אומר המדרש שבשנה השביעית צריכים לאפשר גישה לפירות. לאחר מכן יש דין אחר: מידת סדום. הקרקע איננה שייכת לאחרים כלל. אך כל עוד אין הפסד מכך שמאפשרים לאחרים גישה חופשית להגיע לפירות, אין זה ראוי למנוע מהם גישה נוחה. מצב זה מסתיים בדרת הרביעה השנייה.

החזון איש אומר שעד הרביעה השנייה, מכוח זכות הציבור בפירות, יש להם רשות להגיע לפירות גם שלא בדרך הקצרה והמינימלית. לאחר מכן אכן יהיה שלב בו הפירות יהיו על העצים, וזכות הציבור להגיע אליהם, אך רק בעזרת הדרך המינימלית ביותר. כאן אנו מזהים הבדל בין הזכות הטכנית מינימלית להגיע לפירות, וחובת "ונטשתה", או "כי לי כל הארץ" – האם מדובר על זכות דומה לזכותו של שוכר, להשתמש, וממילא מדובר בדרך מינימלית המאפשרת שימוש, או זכות רחבה יותר?

יתכן והחזון איש לומד זאת מ"מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". הגמרא לומדת מזליגה זו מן השמיטה לשנה השמינית שפירות השביעית נותרים קדושים גם בשנה השמינית (אם הגיעו לשליש גידול בשביעית). נראה שאפשר לקחת זאת צעד הלאה – גם הזכויות להגיע לפירות הללו נותרות בעינן (ברם עדיין יש להסתפק מדוע הרביעה השנייה מסיימת את זאת).

"גדרו חכמים מפני תיקון העולם"

הרמב"ם פוסק שגם אחרי שחכמים גדרו מפני תיקון העולם, עדיין אסור לנעול או לגדור את השדה בשביעית. המהר"י קורקוס מסיק מכך שבהלכה המקורית היה אסור להעמיד גדרות בשדות בשמיטה כלל. נשוב לדברי החזון איש לעיל: עולה שהזכות העקרונית להיכנס לשדה בחופשיות עומדת בעינה. ברם, הרב קנייבסקי מעיד בשמו שמותר להעמיד שלט עם פרטי הקשר ולכתוב שכל מי שרוצה לקחת פירות שיתאם עם בעל הבית. הרב קנייבסקי עצמו אומר שלפי הראב"ד לכאורה מותר לעניים לפרוץ פרצות בגדר בעצמם, אך נשמע שהוא אינו משוכנע מכך.

הפקרת הפירות

כאשר פרי גודל בשנת השמיטה, חלה עליו קדושת שביעית. מהו היחס בין הקדושה הזאת, לבין הבעלות על הפרי? האפיקי ים מציע שתי אפשרויות עקרוניות: 1. מעצם היות הפרי קדוש, אין עליו בעלות, והוא מופקר. 2. אין קשר עקרוני בין הדברים: על הפירות חלה קדושה, ויש דין אחר המחייב את הבעלים להפקיר את הפירות. הוא מציג נפקא מינה: מצב של ספק. בספק אם הקדושה חלה על הפירות יש להחמיר, ועל כן נתייחס לפירות כהפקר. אך אם יש חובה לבצע הפקרה, זהו רק במצב של ודאי (שכן ספק ממון לקולא).

ראיות מן הסוגיות

במסכת בבא מציעא (דף לט ע"א) הגמרא אומרת "בעל כרחן, כדכתיב: תשמטנה ונטשתה – אפקעתא דמלכא". לכאורה משמע שבעל כרחנו, המלך מפקיע ומפקיר את השדות. כך מבאר המהרי"ט את הגמרא. פאת השלחן דוחה את הראיה. הוא אומר שהכוונה היא שהמלך ציווה להפקיר את הפירות, אך הם אינם הפקר אם איננו מפקירים אותם בפועל.

בירושלמי (מסכת פאה פרק ה הלכה א) דנים מניין שהפקר בית דין הפקר. רבי יונתן מבקש להוכיח זאת מהברייתא האומרת שאמנם אין מעברים את שנת השמיטה, אם עברו – מעוברת, אך פירות החודש הנוסף אינם פטורים ממעשרות. האחרונים מביאים מכאן ראיה לשני הצדדים:

הגמרא שאלה מניין שהפקר בית דין הוא הפקר. התשובה היא שבית הדין יכולים להאריך את השמיטה! כלומר, השמיטה היא יצירת הפקר, ללא תלות בבחירת האדם להפקיר!

הרב קוק משיב על הראיה: מוטל על האדם להפקיר את שדהו במשך השמיטה. אז הוא מפקיר י"ב חודשים. באים בית הדין ומעברים את השנה. מכוח מה מותר לאנשים לקחת את תבואת השדה בחודש הנוסף, שהוא לא הפקיר? על כרחנו שבחודש המסוים הזה חל הפקר בית דין.

הרב קוק מוכיח מסוף הדברים את ההיפך: החיוב במעשרות אומר שהפירות אינם מופקרים אוטומטית, אלא השמיטה מחייבת את האדם להפקיר את הפירות.

הרמב"ם

הרמב"ם מונה מצווה להפקיר את מה שתצמיח אדמתנו בשנה השביעית.

הרב ברוך פרנקל מסיק מכך שהרמב"ם סובר שיש מצווה לבצע הפקרה. הרב פיינשטיין דוחה את הראיה. הוא אומר שגם אם הרמב"ם סובר שהפירות מופקרים מאליהם, עדיין יש מצווה לבצע הפקרה בפה.

חיוב במעשרות

במכילתא דורשים מכך שפירות השביעית מיועדים "לך ולביתך" – כשם שהבהמות אינן צריכות לדאוג שהאוכל שלהם אינו מעושר, כך האדם אינו נדרש לעשר. אם הפירות הפקר בלאו הכי, אם יש צורך בלימוד מיוחד על פירות השביעית? עסקנו בשני דיונים הקשורים לכך:

ספק שביעית

בראש השנה (דף טו ע"א) רבה אומר שאתרוג, ספק יבול ששית ספק יבול שביעית, פטור ממעשרות (כדין פירות שביעית) ופטור מביעור (כדין פירות ששית). אתרוג ספק שביעית ספק שמינית, יש להחמיר לגביו את דיני השביעית. אביי מקשה: במקרה השני אומרים שספק דאורייתא לחומרה. מדוע במקרה הראשון מותר להקל לשני הכיוונים? מסקנת הגמרא נראית כך: האמת היא שהולכים אחרי החנטה, אך מכיוון שבפועל מפקרים את האתרוג, הוא פטור מן המעשרות.

רש"י מזכיר בדבריו את שני הדברים: שיש חובה להפקיר את הפירות, ולכן הם פטורים מן המעשר. בהמשך הוא מצטט את המכילתא שהובאה לעיל, הלומדת את הפטור ממעשרות מהיקש.

הרמ"א עמיאל מסביר כך: אם הפירות מופקרים מאליהם, במידה ויש ספק יהיה כאן ספק ממון, בו הולכים לקולא, ולכן הפרי לא יהיה מופקר. אך אם יש ספק אם יש חובה על האדם להפקיר, הרי שמספק חובה להפקיר, ועל כן הם יהיו מופקרים.

רש"י כותב שספק ההפקר לחומרה במקרה זה. המשמעות היא שהוא סובר שיש חובה לבצע את ההפקרה. המהרי"ט מעיר שמובאים שתי סיבות לפטור את יבול השביעית ממעשרות: היותם הפקר, והיותם יבול שביעית. הוא אומר שיש מצבים שההפקר לא היה פטור ממעשרות, אך היותם יבול שביעית היה פטור. לדוגמא: יבול נכרי בארץ ישראל בשמיטה. מה שפותח בפנינו את החלק הבא:

יבול נכרי בארץ ישראל בשמיטה

המבי"ט נשאל אם יבול זה חייב בתרומות ומעשרות.

המבי"ט אומר שני דברים: א. יש לימוד הפטור כל יבול שביעית ממעשרות, כולל יבולו של הנכרי. ב. כל יבול ארץ ישראל מופקר, אם נרצה או לא נרצה, כולל יבולו של הנכרי.

רבי יוסף קארו חולק על כך. הוא אומר שיבול השביעית אינו הפקר, ואינו פטור מן המעשרות, אם בעליו לא הפקיר. וגם אם יטען הטוען שיבולו של ישראל פטור מן המעשרות, זהו מפני שהקב"ה ציווה עליו להפקיר, והריהו כמופקר. אך אי אפשר לומר זאת לגבי יבולו של הנכרי!

ראשית אנו רואים כאן מחלוקת אם היבול מופקר מעצם ציווי הקב"ה או לא. מעבר לכך, מדוע שדבר זה יחול על יבולו של נכרי? לכאורה צריכים לומר שהקב"ה קבע שיבול הארץ פטור ממעשר, ללא קשר למעשי הבעלים.

לחידוד: המבי"ט מניח שאכן ישנו ציווי שהארץ תושבת ותופקר. גם אם לנכרי יש בעלות על הקרקע, וגם אם ישראל עובר על האיסור ושומר את פירות הקרקע לעצמו, הארץ מופקרת מצד עצמה. רבי יוסף קארו, לעומתו, סובר שיש שתי אפשרויות: יתכן והקרקע מופקרת מכוח היותה של ישראל, ויתכן והיא מופקרת רק כאשר ישראל מפקיר אותה בפועל.

הראיה מעזקה

ביחידה 8 למדנו על הנכרי הטוען שפירותיו "של עזקה". למדנו מחלוקת ראשונים אם כוונת הנכרי היא שהפירות שמורים, או שהם מאזור מסוים בארץ. לכאורה שני הפירושים מניחים שאם הפירות גדלו בארץ, בקרקע של נכרי, חלים עליהם דיני קדושת שביעית. המהרי"ט אומר שזה מוכיח שקדושת שביעית וכל דיניה חלים מאליהם.

המבי"ט מציע להסביר שהנכרי הוא מוכר, הקונה מספקים אחרים. הוא רוכש פירות מישראל, והשאלה מניין הפירות הללו הגיעו. כך הרב יוסף קארו אומר שהברייתא איננה מוכיחה מהו דינם של יבול שגדל בקרקע של נכרים.

אכילה בטובה ושלא בטובה

במשנה בעדויות, המונה את קולי בית שמאי, בית שמאי אומרים שאוכלים פירות שביעית בטובה או שלא בטובה, ובית הלל חולקים. מהי הכוונה?

לפי הראב"ד הכוונה היא שאסור שלא להודות לבעל הקרקע, כדי שלא נתרגל לכפיות טובה. הרב קוק מבין שכלולה בכך חובה לבקש רשות כניסה, ואף להימנע מכניסה אם הבעלים אינו מרשה.

לפי הברטנורא הכוונה היא שאסור להחזיק טובה לבעלים, שהרי התורה הפקירה את הפירות. החזון איש מבין שהכוונה היא להחזיק טובה בתורת טובת הנאה, ואפילו לשלם על כך. ברם איסור דאורייתא לא יהיה בתשלום זה, מפני שמצד האמת אין קשר בין הפירות (שהם הפקר) לבין הכסף (שלא יכול להיות תשלום על הפקר). מכוח הסוגיה החזון איש מוכיח כדברי המהרי"ט, שההפקר בשביעית חל מאליו. הרב ברוך פרנקל מוכיח מלשון הראב"ד שההפקר חל מאליו. הראב"ד אומר שמן התורה מותר להיכנס לשדהו של אחר לקחת את פירותיו בין אם הוא מסכים לכך ובין אם לא. ברם, הרב קנייבסקי הראה שאין הכרח בטענה זו.

**ביחידה זו למדנו על מצוות הפקרת השדה והפירות.
ביחידה הבאה נתחיל לעסוק באיסור סחורה בפירות שביעית.**